

Šípková, Milena

Nářeční změna krátkého e > i?

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2000, vol. 49, iss. A48, pp. [117]-119

ISBN 80-210-2350-3

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101656>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILENA ŠIPKOVÁ

NÁŘEČNÍ ZMĚNA KRÁTKÉHO $E > I$?*

V západohanáckých nářečích a ojediněle též v přechodném pásu nářečí českomoravských se místo podoby slovesa *vědět* užívá podoby *vidět*, a to zpravidla jako formy výhradní: *to bode vidět néspiš Mařena*. Výskyt podoby *vidět* 'vědět' lze vykládat dvojím způsobem.

Podle V. Machka souvisí sloveso *vědět* (základ **void-*) se slovesem *vidět* (základ **veid-*); „stav mysli po vidění něčeho je 'vědění' o tom“ (Machek 1971, s. 688).

Nář. materiál dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český nám však umožňuje, abychom samohlásku *-i-* u slovesa *vidět* 'vědět' chápali a vykládali na pozadí jiných slov, eventuálně i některých dalších tvarů jako projev sice nedůsledného, ale z hlediska jazykovězeměpisného pohledu přece jen nezanedbatelného **náběhu** k změně $e > i$. Tato změna, pokud bychom ji chápali jako jev fonologické povahy, má ve zmíněných teritoriálních nářečnících oblastech „hloubkový“ systémový impuls, totiž v tom, že v těchto nář. oblastech došlo k změně bývalého *y* (*i*) v *e*, v centrální části středomoravských nářečí pak v tzv. široké e_V : *re_Vbe_V že_Vvot*. Tato změna vytvořila systémové předpoklady k tomu, aby se původní *e*, ale i *e* vzniklé z pův. *ě* vyslovovalo zavřeněji, úžeji; srov. např. *le_Vd* (= lid) x *le_Vd* (= led). Tato zavřená výslovnost původního *e* (*ě*), hojnější v oblastech, kde $y > e$, e , zejména v nář. tzv. horského typu, zasahuje přes záp. Moravu až do přechodných nářečí českomoravských (Utěšený 1960, 47). V jednotlivých slovech dosahuje zavřená výslovnost samohlásky *e* porůznu až kvality samohlásky *i*, srov. např. podoby *stihovat* 'stěhovat', *Prostijov* 'Prostějov', *pinkava* 'pěnkava', *ščině* 'štěně', *polituje* 'poletuje', *zezdalika* 'zezdalka', *třiba* 'třeba', *přice* 'přece', *jišče*, *hišče* 'ještě', *niž* 'než', *ži* 'že', aj. Z uvedených příkladů jsou dodnes živé a teritoriálně jedině možné podoby *stihovat*, *Prostijov*, omezenější rozsah mají *ži* a *jišče*. Ostatní už nemáme nově zachyceny, jsou však doloženy starším dialektologickým výzkumem, např. u F. Bartoše

* Příspěvek vznikl za podpory grantu GA ČR č. 405/98/0211 *Hláskoslovný systém českých nářečí*.

(1895), S. Utěšeného (1960), F. Kopečného (1957) a jinde. Z našeho archivního nářečního materiálu a těchto poznámek vyplývá, že případná fonologická změna *e>i*, nebo aspoň tendence k ní může mít další systémové zdůvodnění; je jím tendence k zavřenému výslovnosti samohlásky *o (>u)* v západní polovině Moravy v nářečí tzv. horského typu s centrem na Blanensku a Tišnovsku: *kopec* 'kupec' x *kupec* 'kopec'. Uznání této fonologické změny nebo aspoň náběhu k ní podporuje kartografický obraz (viz přiloženou mapku). Sledovaný jev představujeme na následujících slovech a tvarech: na nář. podobě infinitivu *vidět* (x spis. *vědět*), na tvaru slovesa *hnát* - *žine* (x spis. *žene*), na nář. formě *litopýř* (x spis. *netopýř*; srov. též ČJA II, s. 100), na formě dat. a lok. sg. substantiva *komora* v *komoři* (x spis. *komoře*) a na formě ak. sg. os. zájmena *ty* v nepřízvučném postavení *ti* (x spis. *tě*).

Badatelé zabývající se nář. fonologií vyslovují se k této změně opatrně a rezervovaně. Jde tedy o otázku otevřenou, zasluhující dalšího zkoumání, cenného podle našeho názoru i pro poznání vývoje našeho národního jazyka vůbec, a to i tehdy, budeme-li změnu *e>i* zachycenou v deklinačních **morfémech** vykládat analogiemi (*k sestři*, *na fáři*, *v komoři*, *na stoli* jako *k dceři*, *v kůži* apod.). Totéž se týká akuz. formy osobního zájmena pro 2. os. sg. v nepřízvučeném postavení *ti* 'tě': *znám ti dobře*. Budoucí výzkum musí být zaměřen na zkoumání povahy předcházejícího konsonantu. Není patrně náhodné, že jde o palatály *t* (*Prostějov*), *ň* (*níž*), dále *o ř* (*příce*), *l* (*zezdalika*), *j* (*jišče*), *ž* (*ži*) apod.

LITERATURA

- BARTOŠ, F.: Dialektologie moravská II. Brno 1895.
 ČESKÝ JAZYKOVÝ ATLAS II. Praha 1997.
 KOPEČNÝ, F.: Nářečí Určic a okolí. Praha 1957.
 MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1971.
 UTĚŠENÝ, S.: Nářečí přechodného pásu česko-moravského. Praha 1960.

e > i

